

Problémy architektury 19. a 20. století

Problémy vztahující se k architektuře, která byla budována průběhem 19. a na počátku 20. století, jsou několikerého druhu a člení se ještě do několika rovin. Je to především otázka hodnocení, které se v tomto časovém úseku rozpadá zhruba do tří úrovní historicky podmíněných. Z nejvýznamnějších je otázka nalezení metody, která by odpovídala předmětu hodnocení a jednoznačně zaštitila názor o nespornosti významu této architektury a její hodnotové a umělecké sounáležitosti s předchozím vývojem.¹

Negativní stanovisko nejprve k historizující architektuře a potom postupně k secesní, kubistické a postkubistické architektuře vznikalo z procesu posloupnosti jako zákonitá reakce dalších generací tvůrců k předchozí etapě vývoje od 90. let 19. století až po 30. léta 20. století. Tato léta kodifikovala názor na obecnou nehodnotnost architektury 19. a počátku 20. století a od té doby přezívá v povědomí odborníků i neodborníků dodnes.² V uplynulých dvaceti letech si jen malá část historiků a někteří architekti při konkrétní práci s objekty uvědomují, jaké mnohostranné hodnoty skýtá tato architektura, a to nejenom z hlediska uměleckohistorického, které bývá často nedoceňováno, ale i z hlediska technického i provozního. Důsledkem jejího nedocení je trvalý nezájem a váhavost při zapisování do seznamu chráněných nemovitých památek,³ do něhož byly pojaty jen nejzávažnější solitéry nejvýznamnějších autorů, těch, kteří byli zahrnuti do dějin architektury převážně podle společenského významu svého poslání než podle uměleckohistorických kritérií. Nesouměřitelnost vývojového rytmu, který je charakteristický pro tuto architekturu a neujasněnost v hodnotách z něho plynoucích způsobily i v metodách památkové praxe v konkrétních případech jisté rozpaky, které se dodnes mstí. Neboť poznáním a seriózní metodou ověřené hodnocení dává možnost k nepoměrně volnějšímu, odvážnějšímu a nekonformnímu řešení, než je obvyklé.

Jeden příklad za jiné tuto myšlenku osvětlí, ač se udál téměř před dvaceti léty. Smetanovo divadlo, obdobně jako většina divadel architektů Fellnera a Helmera, se vyznačuje velkou péčí o vynikající koncepci interiéru po všech stránkách a menší výmluvností, spíše suchým výrazem exteriéru. Interiér působí monumentálně volbou výtvarných prostředků, v tomto případě inspirovaných rokokem oproti exteriéru klasicizující soustavy forem rázu v celku zdobnějšího. Byl to první případ v Praze, kdy došlo k zásadní rekonstrukci a modernizaci, především po stránce provozní, která si mimo jiné vyžádala vyzdvížení hmoty provaziště,

O. Polívka: Ministerstvo vnitřního obchodu na Staroměstském náměstí

nutné, ale naprosto architektonicky nesourodé s divadlem, neodpovídající však také sousední budově federálního shromáždění ČSSR, nemluvě o dalších nežádoucích vztazích, které se nahromadily v procesu vývoje až k dnešku. Tak, jak rekonstrukce dopadla, byla po stránce památkové ochrany nesporně na úrovni. Vystává však otázka. Uvažovali bychom v současné době obdobně, nebo bychom chránili interiér a obětovali exteriér ve prospěch architektonického celku a vyváženého měřítka? Snad by bylo bývalo možné odvážit se tak radikálního kroku u vědomí charakteru architektury 19. století, opřeného o „teorii obleku“ Gottfrieda Sempera, platnou pro dobu vzniku tehdejšího pražského německého divadla.

Naprosto odlišný je druhý příklad rekonstrukce Národního divadla, v němž myšlenka výtvarné a architektonicky nosné sdělnosti idejí národu drahých si vynutila slohově jednotné homogenní řešení, jemuž byla obětována i úroveň provozu. Ohlédneme-li se na dobu, v níž bylo Národní divadlo rekonstruováno a modernizováno, přes absolutně kladné hodnocení průběhu i výsledku, nelze se znovu nepozastavit u památkových problémů, před které byli postaveni zkušení pracovníci a které se nepodařilo úspěšně obhájit proti nárokům uživatele. Je to otázka destrukce Prozatímního divadla, které bylo skryto v budově divadla po Schulzově přestavbě. Dnes není na místě tuto otázku znovu diskutovat. Skýtá však velké poučení zejména v souvislosti se současnou rekonstrukcí Tylova divadla. Všechny tři příklady poskytují materiál k závěru, že monumentální budovy pocházející z 19. století je třeba velmi bedlivě posuzovat z hlediska jejich jednotlivých stránek, neboť, jak bylo již řečeno, neposkytují vždy rovnorodé hodnoty. Ty je třeba před větším zásahem do podstaty stavby přesně hierarchizovat a teprve potom odvázně rozhodnout.

Neméně vážným problémem této architektury je její společenské a provozní přetěžování. Objekty vzniklé v tomto období stále ještě slouží buď původnímu anebo pozměněnému účelu. Oboje ve zmnoženém měřítku způsobuje velké ztráty, neboť v prvním případě se jedná o provozní zneužívání, jímž objekty trpí, nebo jsou z důvodů zavádění nových instalací hrubě poškozovány části pro užitek postradatelné, a proto nemilosrdně likvidované bez ohledu na jejich jiný společenský význam. V druhém případě jde o daleko hlubší problém, který je spojen se změnou účelu celého domu či jeho částí, více či méně provozem odpovídajícího skladbě prostorů, které mu byly poskytnuty; to znehodnocuje objekt v jeho samé podstatě. K specifickým otázkám, které se týkají nikoliv všech, ale jen památek našeho časového úseku, přibývají i další, nespecifické, z roviny nepoměrně významově triviálnější, zato však neméně významné, jako je údržba, vztah přímého uživatele a společnosti vůbec k starším budovám.

Při stanovení nového poslání budovy jak po stránce užitkové tak výtvarné jsou rozhodující odpovědně a na základě ujasněných kritérií určené, roztríděné a interpretované hodnoty. Vhodně zvolená hierarchie funkcí je zárukou vhodného působení architektury, aniž dochází ke zkomolení významu, jichž jsou formy nositeli. Umělecko-historický význam vysoce hodnotné budovy bývá zárukou, že podložení nové užitkové funkce ze sféry veřejné, administrativní či kulturní nebývá na závalu, neboť monumentální koncept hmot a především průčelí je schopen vyjádřit tvary uplynulých epoch obecný soudobý význam. Tak byly velmi vhodně využity některé budovy bank a pojišťoven z minulého a počátku tohoto století pro ministerstva a vyslanectví, aniž byla příliš dotčena sama prostorová soustava objektů.⁴ Naproti tomu,

Interiér hotelu Evropa na Václavském náměstí

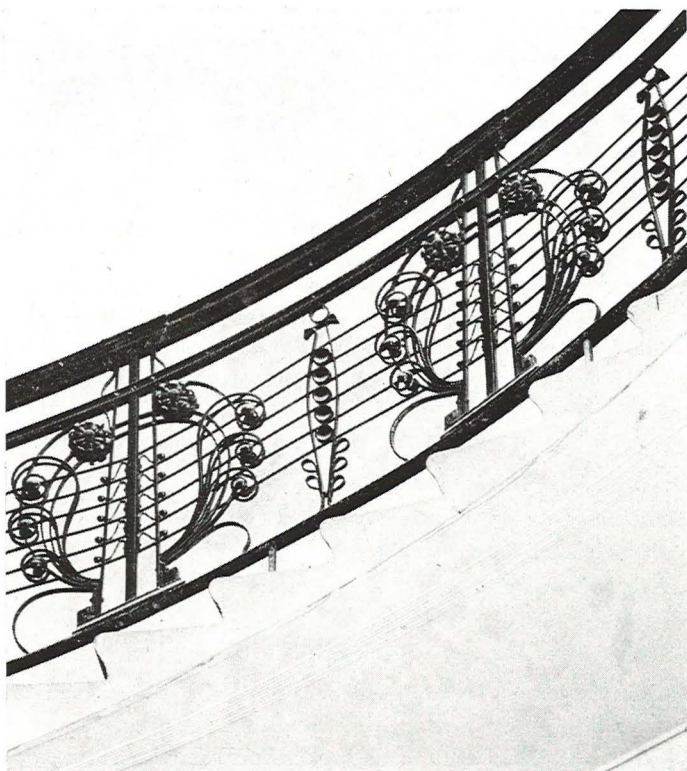
aniž byl účel objektu změněn, bývají stupňovány nároky na užívání tak přemrštěně, že jejich splnění by znamenalo úplné porušení památkové podstaty a logiky prostorové soustavy.⁵

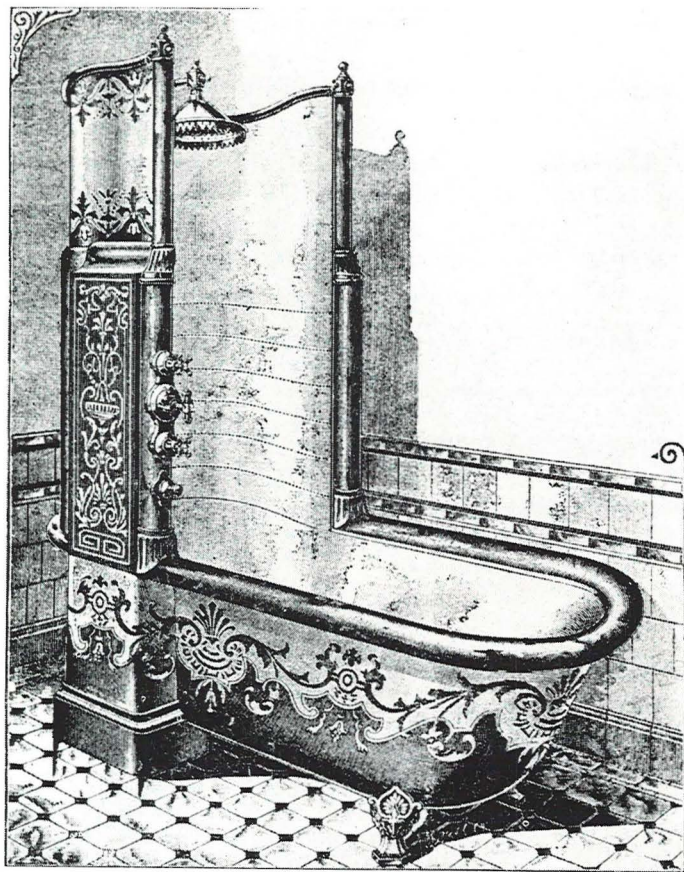
Ještě složitější je otázka vnitřního rozdrobení objektu, který byl dříve účelově homogenní a tato vnitřní vazba byla vyjádřena výrazně gradovanou hmotou a průčelím, které respektovalo princip členění hmoty. Typickým příkladem je budova bývalé Brněnské banky, čp. 795/II, která je jedním z nejhodnotnějších objektů své doby v Praze. Při její rekonstrukci v souvislosti s průčelími Václavského náměstí nebylo docíleno ani toho, aby architektonický celek, skládající se ze tří částí, byl opraven najednou a celý i do Štěpánské ulice. Jednota účelu původního oproti současnému rozdrobenému nemá jen důsledky při opravě průčelí, což bývá řídký případ, ale zejména ve vztahu k udržování interiéru i třeba architektonicky koncipovaného dvora, které představují neméně hodnotnou součást budovy. Příklady poskytují téměř všechny domy na Václavském náměstí.

Nebezpečí největšího přetěžování hrozí při generální rekonstrukci objektu, když významná situace i monumentální hmota a průčelí láká k rozvinutí programu, který je mnohonásobně náročnější na splnění požadovaných provozních funkcí než prostor ohraničený obvodovým pláštěm vůbec snese, nehledě na prostory historické či umělecko-historické ceny, které nelze likvidovat. Ač se tento problém netýká jen architektury 19. a 20. století, ale stává se obecným

i ve vztahu k nepoměrně starším stavbám, je přece uživatel i architekt k mladším památkám méně ohleduplný. Památkový pracovník má v tomto případě velmi těžkou situaci při obhajování památkové podstaty, neboť laik, k němuž je někdy nutno počítat i nezkušeného architekta, je těžko přesvědčován o nutnosti zachování součástí stavby, jejichž stáří nelze čítat na staletí. Ač nastal již v objasňování hodnot architektury 19. a 20. století jistý obrat, nepodařilo se ještě zvrátit představu o nadřazenosti hodnot stáří. Příklady tohoto druhu dokládá řada podstatných zásahů do dispozice staveb z uvedeného období, zejména při jejich technické modernizaci, jíž padnou často za oběť nenahraditelné hodnoty, a to, jak bylo již uvedeno, i v případě národní kulturní památky. Jestliže shrneme v časovém rozmezí druhé poloviny 19. století a počátku 20. století hlavní vytýčené problémy, které lze charakterizovat jako rozpoznání hodnot, zneužívání budov přetěžováním, podkládání nevhodných, rozsahem náročnějších funkcí, než objekt snese, včetně neúcty k architektuře poměrně mladé, uvědomíme si, že nás čeká ještě velká metodologická práce ve vztahu k zapsaným a chráněným památkám. Zároveň si však uvědomujeme, jaké obtíže se hromadí ve vztahu k architektuře,

B. Bendelmayer, E. Weichert: Schodiště nájemního domu U Prašné brány 1–3, Staré Město

Koupelová vana z 90. let 19. století

kteřá tento punc nemá a přesto její hodnota pro město je nezastupitelná. Jsou to celé čtvrtě obytných nájemných domů, které dnes tvoří tzv. centrální část Prahy a s jejíž modernizací je třeba se vypořádat.

Dnes je nesporné, že proces modernizace v centrálních částech Prahy je nesmírně náročný a zodpovědný nejen z hlediska uchování kulturního prostředí génia loci Prahy, ale z hledisek aktuálně prvořadých a mnohdy protichůdných. Ač jsou otázky technické, realizační, zdánlivě od našeho přístupu odtažené, přece jej, a nikoliv v malé míře, hluboce ovlivňují. Z nich je velice závažný požadavek uchování hustot obyvatelstva daného prostoru, nebo vyloučení bytové funkce z přízemí domů, které mají přímý vliv na obraz prostředí. Nejzávažnější lokality byly již pojaty do směrného plánu Prahy jako zóny, které nutno chránit. Jejich ochrana záleží v zachování výškového nívó, zejména jde-li o zóny ovlivňující pražské panorama, zachování uliční sítě, průčelí domů a jejich veřejně užívaných interiérů, včetně designu vně i uvnitř, jehož jednotu ne snad tvarová, ale v měřítku je jedním z jeho nejcharakterističtějších.

ších znaků. Snaha architektů zachovat hustoty soustřeďuje pozornost k půdám a střešním nástavbám, jejichž architektonické řešení není snadné. Z diskusí nad projekty nejkonzentrovější pražské modernizace – vinohradského trojúhelníku – je zřejmé, že hledisko památkové, zpočátku mezi projektanty nepopulární, je postupně akceptováno prožíváním a osvojováním si daného prostředí.

Bylo již vícekrát upozorněno na to, že výtvarná hodnota objektu a jeho provozně technická stránka nejsou rovnorodé, a proto že je nutné i tyto domy posuzovat individuálně a nelze připustit jejich paušální posouzení. Neboť nejenom po výtvarné stránce se setkáváme s velmi různorodou škálou hodnot, ale zejména po stránce provozní a technické vybavenosti, která by měla být rozhodující při volbě stupně modernizace. Z tohoto hlediska lze připustit totální modernizaci, při níž je kromě průčelí v sázce vše, zejména nesmírně kvalitní uměleckoprůmyslový detail, který uvnitř, včetně vstupních dveří, vytváří hlavní půvab a intimitu prostředí. Naopak jeho likvidace způsobuje ztrátu měřítka interiéru, neosobnost a úplné odcizení. Závěry z desetiletého systematického průzkumu obytných nájemných domů ve všech pražských čtvrtích dovolují vyjádřit se k otázce, v jakých případech přistupovat ke generální modernizaci a v jakých není nutná a lze ji nahradit podstatnou údržbou.

Obytné domy centrální části Prahy vznikaly od sedmdesátých let 19. století a jejich budování vyvrcholilo v době mezi léty 1890 až 1910. Až do poloviny osmdesátých let byly domy stavěny v konstrukčním a dispozičním dvojtraktu, který předpokládal suchá, hygienická zařízení na konci pavlačí nebo u schodišťového typu na schodišťových podestách. Postupným vývojem a zdokonalováním půdorysu přibývá střední třetí trakt, v němž se soustředily všechny prostory, které náležejí k modernímu komfortnímu bydlení – splachovací záchod, lázeň a komora, která bývala ve dvoutraktu přičleněná ke kuchyni. V třítraktové dispozici bývá u kuchyně na místě komory spíž. Schéma půdorysu těchto domů je vytvořeno tak, že přední trakt obrácený do ulice obsahuje pokoje, střední trakt příslušenství a zadní trakt kuchyně; v něm probíhá též schodiště. V souvislosti s tímto uspořádáním vzniká světlík, šachta zaksující se v půdorysném tvaru obdélníku do středního traktu z obou stran, aby bylo možno provětrat v něm umístěné prostory. Je to typické zařízení v trojtraktu, ač jako prostředek k provětrání není nové a bylo zjištěno například v Ullmannově domě čp. 365/II na Národní třídě z roku 1866.⁶ Od trojtraktu spěje vývoj znovu k modernímu dvojtraktu s příslušenstvím přímo větraným a osvětleným, kromě lázně. Tento krátký exkurs slouží k poukazu na to, že domy, které byly postaveny na rozhraní století a jichž je procentuálně více, než oněch starších, které nemají požadované vybavení, jsou svými předpoklady a zařízeními na hygienické úrovni obdobné dnešní. Je to exaktní zjištění, které je nutno respektovat jako podklad při rozhodování o volbě stupně modernizace, neboť kobercová totální modernizace bytového fondu bez předchozí rozvahy způsobuje nejenom velké kulturní, ale především ekonomické a materiálové ztráty, ba dokonce se v dnešním pojetí uplatňování co největšího počtu průmyslově vyráběných elementů dotýká samé stavební podstaty objektu a znehodnocuje ji vmontováním netrvanlivých součástí do stavby, která stavebně dobře funguje kolem jedné stovky let a ještě nejméně takovou dobu vydrží.

Pracovní skupina pro 19. a 20. století komise státní památkové péče rady NVP se již delší

dobu snaží upozornit na nejvážnější problémy architektury této doby a za tím účelem pracuje na soupisu těch budov, které potřebují speciální údržbu ve smyslu soustavnosti a největší péče o výtvarný charakter objektů, který nelze obětovat neznalosti. Pomalu sice, ale krok za krokem postupuje v poznávání architektury, která byla odsuzována, ač o ní bylo tak málo známo.

POZNÁMKY

¹ Benešová, M.: Česká architektura v proměnách dvou století, Praha 1984

² MSA-2 Teige K.: Moderní architektura v Československu, Odeon, Praha 1930. V knize K. Teigehe negativní stanovisko vyvrcholilo, bylo zejména architektury fetišizováno a ještě v myslích generace funkcionalistů přetrvává.

³ viz například problém nádraží Praha – Těšnov

⁴ Například dobře působí Polívkova Pražská městská pojišťovna na Staroměstském náměstí nebo Legiobanka na Poříčí v posláních ministerstev, i Stibralův objekt pojišťovny na Gottwaldově nábřeží jako vyslanectví.

⁵ Tento poznatek se týká především hotelů, které vznikly v prvním a na počátku druhého desetiletí 20. století a mají v podstatě dispozici vyhovující nikoliv snad nárokům exkluzivního interhotelu, ale intimního prvotřídního zařízení, jehož hodnota pro uživatele nespočívá v tom, co je dnes pokládáno za bezpodmínečně potřebné a co podléhá prudkým změnám, ale v tom, co vytváří i po stránce fyzické i psychické vhodné a útulné prostředí.

⁶ srov. Janák P.: Byt a jeho současné proměny, Styl, časopis pro architekturu, urbanismus a umělecký průmysl VIII. (XIII.) 1927–28, s. 32, 33